

Kádár János és egy korszak arcai

A történeti emlékezet – bizonyosan nem függetlenül a történeti elbeszélések egyik kedvelt típusától – hajlamos középpontba állítani egyes kiemelkedő személyiségeket. A nagy emberek sora többnyire lefedi egy-egy társadalom történelmét, személyiségük és cselekedeteik emléke – ami sokszor messze nem egyezik meg a forrásokból rekonstruálhatóval – sokak számára jelent viszonyítási pontot, ha a múltról beszélnek. Bár azt gondolhatnánk, hogy ebben a tekintetben különbség van a régmúlt nagy személyiségeinek emlékezete és a közelmúlt – a még élő, működő kommunikatív emlékezet által lefedett időszak – jelentős figurái közt, úgy tűnik, a történelem egyes korszakainak megszemélyesítése független a távolságtól. Ez persze érthető, ha figyelembe vesszük, hogy a társadalom kortársként és a történelmet illetően is leginkább a politikát láthatja sorsát befolyásoló, alakító tényezőnek, a politikában pedig a politikusokat. A „nagy ember és kora” képzeete könnyen érthetővé és követhetővé tehet bonyolult folyamatokat és összetett eseményeket, egyetlen szereplőbe sűrítve össze hosszú korszakok eseményeit.

A 20. századi magyar történelem emlékezete három ilyen korszakot is magába foglal. A Horthy-, Rákosi- és Kádár-korszak fogalmának megteremtéséért sokat tett a politika – előbb kortársi kultuszépítéssel, majd visszamenőleges démonizálással. Mindhárom politikus kiemelkedő szerepet játszott a nevével megjelölt időszak politikai életében, bukásuk után azonban döntően politikájuk és a nevükhöz fűződő rendszerek negatív oldalait emlegették. Az emlékezetpolitika és a történeti kutatások olykor egymást erősítő, néha egymást gyengítő dinamikája nyomán megítélésük egymáshoz képest is jelentősen módosult, főként 1989 után. Horthy Miklóssal kapcsolatban a társadalom is engedékenyebb lett, Kádár Jánossal

szigorúbb, lényegében csak Rákosi Mátyás megítélése maradt meg abban a formában, ahogy 1956 végén rögzült. Fontos kiemelni, hogy a felmérések, közvélemény-kutatások szerint ez a fajta, megosztott, pozitív és negatív értékelőket egyaránt jelentős számban felvonultató értékelés szélesebb társadalmi körben is érvényes. Amíg azonban Horthy esetében ezt akár a „megszépítő messzeség” hatásának is tulajdoníthatjuk, hiszen vele kapcsolatban a pozitív vélekedés erősödik, addig Kádár társadalmi emlékezte annak ellenére még mindig mérsékeltén pozitív (bár folyamatosan romlik), hogy 1989 óta rendszerének inkább negatív oldala jelenik meg a nyilvánosságban. Sőt, immár azzal is szembesülhetünk, hogy az emlékezetpolitika a jogalkotásra is kiterjed, és alkotmányos erővel próbálja meg rögzíteni a Kádár-korszak végletesen elítélő értékelését.

Kádár és a Kádár-korszak megítélésében éppen az az izgalmas, ahogy a formálódó történeti (és immár jogi) kánon konfrontálódik az egyéni és társadalmi emlékezet eleve sokféle Kádár-képével. A pozitív emlékezet szívós továbbélése (és némiképp generációs jellemzői) azt sejtetik, hogy ebben az esetben az egyéni életutak pozitív eseményei és korszakai éltetik az emlékezetet, sokszor még akkor is, ha egyébként bizonyos kérdésekben ugyanezek az emlékezők már új elvárásoknak (minél inkább üldözöttek látszanak) megfelelően írták újra életüket. Bár látszólag könnyű megérteni, mi lehet még ma is pozitív a Kádár-korszak emlékezetében (egyéni mobilitás, anyagi gyarapodás, szélesedő fogyasztási lehetőségek, a szomszéd szocialista országokhoz képest kedvezőbb életfeltételek stb.), a történetírás egyre sokasodó eredményei tükrében mindez olykor önámításnak, sőt öncsalásnak tűnhet.

Illúzió volt-e mindez, talán máig élő, kognitív disszonanciába kövesedett *ressentiment*, mint alább olvasható tanulmányában Majtényi György értelmezi? Összeállításunkban – amelyet a *Múltunk* ez évi 1. és 2. számában tárunk az olvasó elé – ennek a kérdésnek a megválaszolásához szeretnénk adalékokkal szolgálni. Tisztában vagyunk vele, hogy sem a teljesség igényét nem tudjuk kielégíteni, sem végleges választ nem adhatunk erre a kérdésre. Célunk ennek tudatában kettős: Kádár személyiségének és a Kádár-korszak kevésbé ismert aspektusainak a bemutatása, továbbá a Kádár-kép variánsainak segítségével az átfogó értékelésen túl az emlékezetben betöltött helyének megértéséhez történő hozzájárulás. Nem egyszeri vállalkozás ez a *Múltunk* részéről, korábbi számainkban is foglalkoztunk a kádári külpolitikával és diplomáciával, és ebből az összeállítá-

sunkból is kimaradtak olyan írások (Kádár és Gomulka, Kádár és Ceaușescu viszonyát bemutató tanulmányok), amelyeket később szándékozunk közölni. Arra törekedtünk, hogy a Kádár-képek (az USA diplomáciaja, a finn politika, az egykori párt- és állami vezetők Kádár-képe stb.) mellett Kádár személyiségére is rálátást nyújtsunk. Ezt szeretné segíteni a rovatokat bevezető, illetve a 2. számot kiegészítő bővebb fotóválogatás is. Bár a politikai vezetők életének és – akár magánjellegű – utazásainak megörökítése óhatatlanul is a hivatalos imázsépítés és a privát emlékezet határmezsgyéjén helyezkedik el, a Kádár-hagyatékból válogatott képek Kádár János és felesége életét, személyiségét, viszonyát is jellemzik. Egy-egy jól elkapott pillanat, a képen szereplők kontrasztja, ami láttatni enged a hivatalos mögött az egyénit is, vagy éppen az, ahogy egy szituáció hivatalos jellege és a gondosan megkonstruált szerepet felvevő figura felülírja a magánembert és tulajdonságait, izgalmas kiegészítője lehet a tanulmányokból kibontakozó személyiségnek.

Egy másik súlypontot kínál a társadalom és a politika viszonya, valamint a korszak társadalmi változásainak problémaköre. Ennek kapcsán bemutatjuk a sajtópolitika alakulását, ideértve Kádár személyes felfogását a sajtó szerepéről, a szociálpolitika céljait és intézményrendszerét, a jogrendszer alakulását és funkcióját, az 1963-as közkegyelem történetének új aspektusait és a korszak eredményeként lezajlott társadalmi változásokat is. Három tanulmány a Kádár-kori Budapestről szól, a lakáspolitika alakulását, az iparpolitika helyi vonatkozásait és a Klauzál tér néhány házának történetét tárgyalják. Mindehhez különböző nézőpontokat és léptékeket hívunk segítségül, a mikrotörténettől a történeti antropológiáig, hogy olyan témákat is megmutassunk, mint az idegenvezetők és az általuk érzékelt és olykor képviselt Magyarország-kép, vagy a falvak villamosításának menete és hatásai.

Végül nem térünk ki az átfogó(bb) értékelés elől sem. Ehhez azonban rendhagyó módon igénybe vesszük a recenzio műfaját is. Amíg Földes György tanulmánya Kádár, a sztálinizmus és a desztalinizáció viszonyát járja körül és ezzel Kádárt a Rákosi-korszakhoz képest próbálja elhelyezni a szocialista rendszer általános változásai közepette, Rainer M. János és Tomka Béla nemrég megjelent könyvei tágabb összefüggésekben is alkalmat adnak a korszak értékelésére. Rainer fő tézise éppen az, hogy a Kádár-korszak a társadalomhoz való viszonyát tekintve alapvetően nem különbözött a Rákosi korszaktól; egy lényegében totalitárius rendszerről van

szó, amely a totalitarizmus általános jellemzőinek nagyon is megfelel, még ha gyakorlata nem is azonos az 1956 előtt jellemzővel. Tomka Béla a 20. századi gazdasági növekedést, fogyasztást és jólétet egységes keretben vizsgálva arra jutott, hogy a Kádár-korszak egyáltalán nem volt a 20. század kiemelkedő periódusa, tulajdonképpen csak folytatta az 1940-es évek végével kezdődött leszakadást.

Értelmezésük nem csak a korszak gyakori történeti értékelésével áll szemben (eszerint a Kádár-korszak valóban enyhülést jelentett a Rákosi-korszakhoz képest, a gazdasági reformok pedig előre vitték az országot), hanem a már említett társadalmi emlékezettel is jelentős mértékben szembe megy. Egészen biztos, hogy a két fontos munka hosszás viták kiindulópontja lesz, amint az összeállításunkból is kitűnik. Itt ezt a várható vitát legfeljebb megelőlegezhetjük, le nem zárhatjuk. A legújabb kutatások alapján azonban két, egymással az emlékezetpolitika révén összefüggő kérdés megkerülhetetlennek tűnik. Új, felettébb befolyásos könyvében (*Bloodlands. Europe between Hitler and Stalin*. Basic Books, New York, 2010.) Timothy Snyder felveti, hogy a sztálinizmus fogalma a koncepciók perек mellett magában foglalja a tömeggyilkosságokat is, ez utóbbi azonban az ő értelmezésében már elmaradt az 1944–1945-ben szovjet befolyás alá került országokban. Snyder álláspontját elfogadva mind a Kádár-korszak és a Rákosi-korszak totalitárius egységét hangoztató álláspont, mind a különbségeket a desztalinizáció fogalma segítségével értelmező nézet megkérdőjelezhető. Ha ellenben elfogadjuk, hogy a Kádár-korszak a társadalomhoz való viszonyát tekintve nem különbözött a megelőző időszaktól és egyúttal modernizációs teljesítménye sem tekinthető kiemelkedőnek, akkor még kevésbé érthető a korszak és vezetőjének ellenkező előjelű emlékezetpolitikai törekvések ellenére is még mindig meglehetősen pozitív társadalmi emlékezete.

Lehet, hogy az utóbbi ellenmondás feloldásához Majtényi György meglátásai kínálják a kulcsot. A *ressentiment* diktátora, ahogy Majtényi értelmezi, a sokat emlegetett kádári kompromisszumnak is új jelentést adhat. Elképzelhető, hogy ennek tartalma nem az volt, hogy a társadalom a jólért cserébe lemond a szabadságról, hanem az, hogy Kádár eljátsszon egy olyan szerepet, amelyet a társadalom a vezetőjétől elvár, és amelyet hajlandó akkor is elhinni, ha egyébként közben nem ez a valóság? A puritán Kádár mégsem vetette meg a kényelmet, olykor a luxust, csak 1956 után ezt már nem lehetett látni. A Szovjetunió vezető szerepét nagymértékben elfo-

gadó politikusról (lásd Borhi László tanulmányát az 1. számban) a közön-ség elhitte, hogy minden szempontból elmegy a lehetőségek határáig. A szocializmusban haláláig hívő, az ideológiát nemritkán a politikában is érvényesítő kommunista pedig a pragmatikus politika megszemélyesítője lehetett a külvilág és a magyarok szemében. Lehet, hogy a korszak valójában csak a mimikri kora és ennek elfogadása a lényege a kádári kompromisszumnak? Vagy éppen ezeknek az ellentmondásoknak a feloldása (esetleg feloldhatatlansága) lehet a kulcs Kádár és utóélete megértéséhez?

Egry Gábor